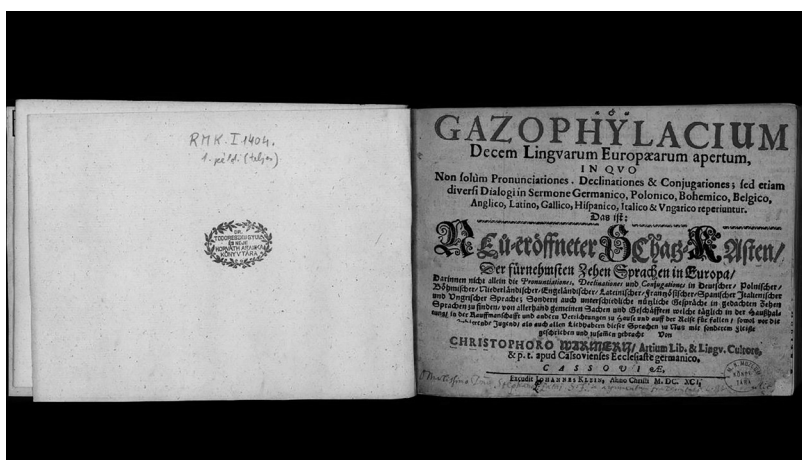

Szívderítő utazás a 17. század végi beszélgetések világába (Warmer Kristóf tíznyelvű Gazophylacium-áról)

Rövid ismertetőm tárgya WARMER KRISTÓF 1691-ben Kassán megjelent, az akkori barokkos ízlésnek megfelelően hosszú című műve, a *Gazophylacium Decem Lingvarum Europaearum apertum, In Quo non solum Pronunciationes, Declinationes & Conjugationes sed etiam diversi Dialogi in Sermone Germanico, Polonico, Bohemico, Belgico, Anglico, Latino, Gallico, Hispanico, Italico & Vngarico reperiuntur...* (ugyanaz németül is megismétlődik némi kiegészítésekkel). A továbbiakban a 'kincstár' jelentésű *Gazophylacium* szóval említem.

1. ábra

A *Gazophylacium* címlapja

A szerzőről, WARMER KRISTÓFRÓL SZINNYEITŐL nyert adatok alapján azt tudhatjuk, hogy evangélikus vallású volt (apja lelkészként tevékenykedett), 1644-ben látta meg a napvilágot Bulkolukán, Sziléziában. Tanult Boroszlóban és Lipcsében, majd Tökésen lett lelkész. 1691 körül a kassai evangélikus község fődiakónusává avatta. 1693-ban halhatott meg (SZINNYEI 1914: 1433). Kora többnyelvű, több kultúrában jártas, a klasszikus nyelvek mellett számos élő nyelvet beszélő egyházi embere volt: bizonyára német volt az anyanyelve, a magyar mellett tudhatott szlovákul, csehül (lásd boroszlói iskolaévek), iskolázottságából adódóan pedig bírta a franciát, angolt.

A cím latin változata szerint tíz európai nyelv kiejtését, ragozásait és különféle dialógusokat tartalmazó munkát a magyar mint idegen nyelv oktatás története számon tartja. Jelen írással célom az, hogy – bepillantást nyújtva a könyvben meglevenedő 17. század végi világba – felhívjam a történeti pragmatika és a kultúrtörténet művelőinek a figyelmét az általa képviselt műfajban rejlő mind ez idáig kiaknázatlan lehetőségekre.

SZABÓ DÉNES a magyarnyelvkönyv-írásunk kezdeteiről szóló tanulmányában nagy jelentőséget tulajdonít a megjelenésének „Megszületik nálunk is a tankönyvirodalom egyik világszerte elterjedt fontos könyvtípusa, a nyelvkönyv, régebbi nyelvén »nyelvmes-

ter«, Sprachmeister” (SZABÓ 1980: 708, 1991: 629). A Gazophylaciumot a nyelvvoktatás tananyagainak történeti folyamatába belehelyező cikkem (SZILI 2014) megírásának indítéka többek között az előbbi idézettől eredeztethető félreértések eloszlatása volt. Egyrészt amellet érvelek, hogy klasszikus értelemben vett *nyelvkönyv*-nek (grammatika + szövegek + gyakorlatok) még korai lenne nevezni, hiszen tartalmában nem felel meg a műfaj követelményeinek. *Sprachmeister* szóval pedig azért nem illethetjük, mert az még a 17. században valószínűsíthetően elő sem fordult. MÁRTON JÓZSEF 1803-as Magyar–német és Német–magyar lexiconjában (Bécs) szerepel ugyan, de az értelmezése azt sejteti, hogy abban az időben sem pontosan a mai jelentésében használták: ő a megfelelőjének a ’nyelvtanító, nyelvmester’ (i. m. 495) szavakat adja meg. A pontosság kedvéért hozzá kell tennem, hogy a *Grammatik* szó magyar fordításai között találunk olyat, ami valamelyest rokonítható a *Sprachmeister*-rel: az 1. jelentésénél a *nyelvtudomány*, *grammatika*, *nyelvmesterség* szavakat találjuk, a 2.-nál pedig a *nyelvtudománykönyv*-et (i. m. 822). Ez olvasatomban a két fogalom (a nyelvtanítás és a nyelv grammatikájának leírása) közelségét jelzi az adott korban. Nem kisebbítve WARMER jelentőségét, korábbi dolgozatomban azt is egyértelművé tettem, hogy a Gazophylacium a 16. század óta létező beszélgetésgyűjtemények fontos, de a magyar nyelvet nem először szerepeltető darabja. Jelen tudásunk szerint a tananyagtípus őse HEYDEN SEBALD nürnbergi iskolamester Colloquiorum Puerilium Formulae... című, 1524–25 táján megjelent, latin–német nyelvű munkája volt, amit (a címben foglaltaknak megfelelően) gyermekeknek írt. Hogy a latin formákat könnyebben megjegyezhesék, a tanulók anyanyelvére, németre is lefordította a két diák (Balthasar és Andreas) dialógusait. A pedagógiai indíttatású gondolat népszerűségét bizonyítja, hogy hamarosan számos változata látott napvilágot, sokszor egy kötetbe sűrítve a különféle nemzeti nyelveket: latin–cseh–német, Leutschoviae (Löcse, 1635); latin–cseh–német (Leutschoviae, 1655). Kiadásai évszázadokat is átíveltek, és áldásában a magyar nebulók is részesültek, miképpen az a magyar nyelvet is párba állító változatokból nyomon követhető: latin–német–lengyel–magyar (Krakkó, 1527) ; latin–német–lengyel–magyar (Krakkó, 1531); latin–magyar, Debrecen (1591); latin–magyar, Debrecen (1596); latin–magyar–német (Nürnberg, 1638); latin–német–magyar Leutschoviae (1653). A felsorolás tényei sokatmondóak: először is cáfolják a múlt lassúságáról, nehézségéről alkotott nézetünket: az 1527-es krakkói kiadás például mindössze két évvel követi az eredetét! Ami külön érdekesség: a magyar rész értelmezője nem más volt, mint az akkoriban Krakkóban tanuló Sylvester János (MELICH 1912). A református felvidéki, debreceni kiadások sem véletlenek. Ezeket a többnyelvű könyveket a magyarul tanuló felnőttek is forgathatták, mivel a 16. században és a 17. század elején a jól megírt tudományos nyelvtanokon kívül más nem állt a rendelkezésükre.

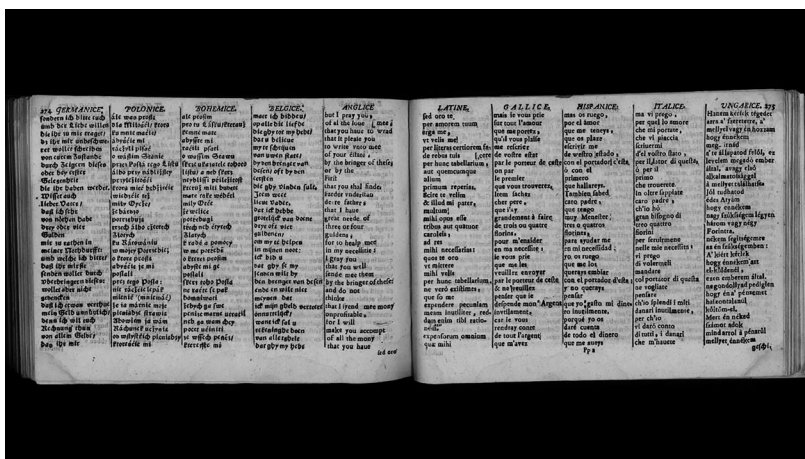
WARMER KRISTÓF szóban forgó beszélgetésgyűjteménye tehát az ő számukra jelenthetett segítséget a 17. század végétől, ami egyértelműen kiviláglik a hosszú latin cím német változatából. Hogy ebben és nem a latin nyelvben nevezi meg célközönségét, a kereskedőket, más foglalkozások művelőit, a tanulóifjúságot, beszédes jelzés: nem a latinórak virtuális dialógusaihoz kívánt anyagot szolgáltatni, hanem a mindennapi élet helyzeteihez. (A *tanulóifjúság* kifejezés szerintem csak megszokásból került a felsorolásba, a témái alapján ugyanis inkább felnőtteknek szól.) No de milyen anyanyelvű felnőtteknek állított össze tananyagot? Elsődlegesen a nem magyarul tanulóknak, ami az olvasóhoz intézett Előljáró beszédből is világosan kitűnik: „Kegyes olvaso ez könyvecske igen hasznos olvasásra, írásra, és szóllásra: Németül, Lengyelül, Belgaul, Angliaiul, Deákul,

Francziául, Spanyolul, Olaszul és Magyarul” (i. m. 5). (A *belga* a hollandot jelenti.) Ez természetesen nem zárja ki, hogy magyarul tanuló hungarusok is forgathatták, hisz a tíz nyelv egyike a magyar volt, de a tetszetős „első magyar nyelvkönyv” meghatározást el kell vetnünk. WARMER elképzelése szerint a latin és a használó anyanyelve nyújtott segítséget a többi megtanulásához, ami rokonítja a Colloquiorummal – de minő különbség! – a célnyelv már nem a latin volt, hanem a tíz nyelv valamelyike vagy akár több is közülük. A szövegek elolvasása után azt valószínűsítem, hogy a szerző a francia nyelvet részesítette előnyben (erre számos utalást találunk a dialógusokban). Az időszak tankönyvírási módszereit ismerve azt kell feltételeznünk, hogy mindenképpen volt előképe, mintája, amit szorosan követett. Akkoriban évtizedeken át bevált anyagokat másoltak, újítottak nagy körültekintéssel, amit tehettek, hiszen a szerzői jog a gyakorlatban nem létezett. Egészen biztosan alaposan ismerte (akár ő maga is tanulhatott belőle) a már említett Colloquiorum Puerilium Formulae-t, de közvetlen előzményeit az időszak franciákönyveiben kell keresnünk. SZABÓ DÉNES idézett cikkében ugyancsak jelzi, hogy „külföldi minta” alapján készült, de hibásan egy fél évszázaddal későbbi hasonló könyvvel, az 1749-es Recueil de dialogues royaux...-al hozza kapcsolatba, amit magyarul LISZKAI MIKLÓS állított össze.

De üssük fel e bájos, rendeltetésének megfelelően kis formátumú (zsebbe való) könyvecskét, amely joggal keltheti fel a művelődésünk történetével, de a nyelv történetével pragmatikai, szociológiai aspektusból foglalkozó szakemberek figyelmét. Lapozgathatjuk persze csupán önmagunk gyönyörűségére, mert így is érdekfeszítő, néha mulatságos időutazásban lehet részünk.

2. ábra

A Gazophylacium

Kultúrtörténeti szempontból azért bír értékkel, mert a valószínűsíthetően francia eredetijének betudhatóan mindenben új életmintákat közvetít a használójának: tanulságos lenne megvizsgálni, mennyire felel meg az általa mutatott kép az időszak szűkebb városi polgári rétegének vagy akár a nemességnek az életével Magyarországon. Ne feledjük, a 17. századot (főként az első felét) a megkésett polgárosodás, a városiasodás megrekedésével szokás jellemezni gazdasági-kulturális szempontból. A Gazophylacium megjelenése

idején viszont a török már több mint tíz éve kiűzetett az országból, az élet lassan megindult az általuk uralt területeken is, a kulturális élet színesebbé vált, a fő- és középnemesi udvarokban megélénkült a társasági élet (gondoljunk a familiárisok, a házitanítók, a gyónató papok tevékenységére az udvarházakban). A fizikai veszélyeztetettség csökkenése általában is mobilabbá tette az embereket, külhoni kereskedők jelentek meg az utakon, városokban, sőt a hosszabb-rövidebb utazások a magyar nemesség körében is gyakoribbá válhattak. A *Gazophylacium* ennek az életmódnak kiteljesedett változatát tárja az olvasója elé, egy olyan világot, amelynek gyökerei, legfőbb tanításai (a keresztény erények, a család szeretete, az azon belüli viszonyok tisztelete) azonosak a magyar olvasóéival, de amelyet már nem a feudális kötöttségek urálnak. A szereplők, akikkel megismerkedhetünk, „a harmadik rend tagjai”, öntudatos, szorgalmas, a világ dolgai iránt érdeklődő kereskedők, rátermett fogadósok, akik nem zárkóznak be a saját provinciális környezetükbe, utaznak, útközben ismerkednek, gátítások nélkül szóba elegyednek egymással. Emellett szükségét érzi, hogy megcsodálják az új városokat, a szép házakat, a templomokat, a nőket (az egyik utazó pár szabályos városnézést tart). Társadalmi-családi kapcsolataikat ápolják, amiről a gyakori kölcsönös invitálásokból, jó kívánságokból értesülünk. Ugyanakkor a saját érdekeiket keményen, minden körülmények között szem előtt tartják (gondolok a piaci kofák véget nem érő alkudozására vevőjükkal, akiben ugyancsak emberükre akadtak), tudják, hogyan kell beszélni a kinnlevőségeiket vagy éppen pénzfizetési haladékat kérni. Az ifjak világot látnak, más országokban tanulnak, s – nincs új a nap alatt – állandó pénzvarral küzdenek. A megoldást természetesen az atyjuktól várják. A Bécsben tanuló francia ifjú például így ír szívhez szóló levelében a Párizsban élő szülőjének: „Jól tudhatod édes Atyám hogy ennékem nagy szükségem légyen három vagy négy forintra” (i. m. 275). Persze jó gyermekhez illően megígéri, hogy hasznos dolgokra költi, amit az atya el is vár tőle, mivel a pénzt „nagy fáradtsággal és testének verejtékével” szerezte (i. m. 281).

WARMER a nyelvtanulás fontossága mellett is racionális, gyakorlatias érveket fogalmaz meg: „Mert ha valaki Kereskedic, akar Udvarban forgolodic, akar hadba mennyen akar idegen Országra búdosik, annac Tolmatsa lenne ki csak valamellyeket ezekből a’ nyelvekből neki meg-magyaráz’na” (i. m. 9). Lényegében tehát arról győzi meg olvasóját, hogy a nyelvtudással megspórolhatja a tolmácsok fizetségét. (A *búdosik* szót a többi nyelv alapján ’utazik’ jelentésben kell értenünk.) Érveit tágabb összefüggésekbe is belehelyezi, hangsúlyozva, hogy a nemzetek közötti kapcsolatok alakításának elengedhetetlen eszköze a nyelv: „Valaha csak egy nyelvnec tudásával baráságot kit oda szerezhetet Idegen Nemzeteckel?... Mennyin gazdagultac pedig ezeknec a nyelvecnek tudása nélkül? Kitsoda igazgathat jól vagy Városokat vagy Tartományokat, a’ maga bé vött anya nyelvén kívül egyebet tudvan” (i. m. 11–12). A tanulás mikéntjéről szóló rövid tanácsa annak bizonyítéka, hogy a comeniusi pedagógiai elveket tette magáévá: az unalmas, kényszerű, keserves munka helyett a játékos, értelmes, a tanuló választásán is múló metódusokat tartja hatékonynak. Arra az esetre például, ha az olvasó nem akarja kívülről megtanulni a szövegeket, azt javasolja, hogy szedje ki, s tanulja meg a legszükségesebb formulákat, s így „mintegy játék által juttz értelmére” (i. m. 15).

A *Gazophylacium* a nyelvészeti kutatások számára is gazdag forrásul szolgálhat. Sietek hozzátenni, hogy ez a megállapításom nem a könyv első részére vonatkozik, ami a tíz nyelv grammatikáját mutatja be röviden, egy sémát alkalmazva mindegyikre. Őszintén szólva nem nagy gondot fordított erre a fejezetre. Az alapján, amit a magyarról mond, kevesebbet tud a korabeli nyelvtanoknál, így a hozzá időben legközelebbi PERESZLÉNYI-féle

Grammatica linguae ungaricaenél (Tyrnavie, 1682). A magyar változatban (i. m. 43–91) előbb a többi nyelvhez hasonlóan az olvasás és kiejtés néhány szabályát írja le („Wie man die ungarische Sprache reht lesen und pronunciren sol” i. m. 43), majd a névszóragozásra ad mintákat, öt esetet, a nominativust, genitivust, dativust, accusativust, ablativust említve. A névszók kiválasztásából (ez’ a Tudomány, az Ur, a Fül, az Erzékenység, A Nap, jo) látjuk, hogy a deklinációkban nem tesz különbséget a névelős és a mutató névmási szerkezetek között, ami hiba. A deklinációk után a „Következec a Conjugatiok” fordulattal (i. m. 59) három igét (*vagyok, szeret, lenni* ’habeo’ értelemben) ragoz el. A szerepeltetett igeidők, igemódok (plusquamperfect, optativus plusquamperfect, conjunctivus plusquamperfect, potentialis stb.), a passzívumi formák mind azt sejtetik, hogy a latin vagy a francia lehetett a kiinduló nyelv, amihez igazodva megalkotta a ragozási sorokat. A bonyolult sokidős, passzívumokkal teletűzdelt rendszer éles ellentétben áll a könyv életszerű párbeszédeknek nyelvével (amelyben ezek az alakok egyáltalán nem fordulnak elő).

Annál érdekesebb, több nézőpontot is megengedő vizsgálatok tárgya lehet a második, jóval terjedelmesebb, a 91-től a 315. oldalig tartó „Edgyütt valo Beszélgetés” címet viselő rész.

Így tanulságos (bár sziszifuszi) munka lehetne WARMER „fordítói” munkájának értékelése. Az eredeti szöveg (legyen az bármilyen nyelvű) magyarra ültetésekor bizonyára számos nyelvi kihívással kellett megküzdnie, például a magyar nyelvben még nem létező szavak visszaadásának nehézségével. Majdnem 100 évvel vagyunk a nyelvújítás előtt! Noha WARMER első nyelve nem a magyar lehetett (néha hibázik az alanyi-tárgyas ragozásban), a felületes szemlélő számára zömében sikerült elfogadható megoldásokat találnia. A szöveg helyesírásán látszik, hogy még az egységesítő törekvések lelegején vagyunk: az *ö, ő, ü, ű* betűket nem különböztetik meg, mindegyiket a latin betű fölé írt *e*-vel jelzik, problematikus a palatális mássalhangzók megjelenítése, legtöbbször a kiejtés szerinti írásmódot követik. A szedő sem lehetett magyar anyanyelvű, mert előfordulnak betűhibák, bár a könyv közepétől valamivel jártasabb nyomdász vehette át a munkát, mert az írásmód biztosabbá válik.

Ismertetőm elején a történeti pragmatikai kutatások számára alkalmas korpuszként méltattam a könyv szövegét. Azt nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy metodikai megfontolások nem torzították a szereplők nyelvi viselkedését: a kor pedagógiájának eszköztárából ugyanis hiányzott a tanított nyelv egyszerűsítése, ilyen-olyan célú átírása, vagyis a dialógusok autentikusnak tekinthetők. (Arra, hogy nyelvet tanítanak, csupán az utal, hogy gyakran mind a kérdéseknél, mind a válaszoknál több lehetőséget is felsorol a szerző.) Ahogy az egyes részek címeiből kitűnik, a szereplőknek sokféle helyzetben kell megnyilatkozniuk, s a velük történtek szinte egybefüggő színelőadássá válnak, ahol a különálló beszélgetések egy-egy felvonást alkotnak megfelelő kezdettel, belső történésekkel és végkifejlettel, jellegzetes karakterekkel: Vendégség; Forma az adásról és vevésről; Az adosságoknak be’ szedéséről; Miképpen kellyen az utazásról tudakoznunk s’ ehhez illendo szollásokrol; Közönséges Beszélgetés midőn a’ Szálláson vagyunk; Beszélgetés a’ Felkelésről; Beszélgetés a’ Kereskedésről; Miképpen kell leveleket írni Jó-Akaronak. Nagy erényük tehát, hogy olyan helyzetekre is szolgálnak példákkal, amelyek az időszak hagyományos forrásaiból (levelek, periratok) hiányoznak.

Az első, Vendégség című történetben egy család életébe nyerünk bepillantást. A fő eseményt, a vacsorát egy előjáték, két iskolásnak (az egyik a család gyermeke) az iskoláról, és a hazafelé elcsavargott időről szóló beszélgetése előzi meg. Dialógusuk kísértetiesen

emlékeztet a *Colloquiorum Puerilium* Balthasarának és Andreasának ilyen témájú társalgására. A mi fiatalemberünk is elkésik, amiért édesanyja kérdőre vonja: „Honnan jöttél, hol voltál illy sokáig, miért jöttél oly későre, holott megparancsoltam, hogy vissza térnél négy órákor. mond meg azért hol voltál...” (i. m. 97). Természetesen a gyermek szemrebbenés nélkül lódít: „Becsületemre mondom hogy épp most jöttem ki az Iskolából nem tudva hogy ily késő volna sohol nem mulattam, meg kerddhedd az mi mesterünket” (i. h.). A vacsora, amelynek résztvevői a közben betoppanó nagybácsival, az ismerős szolgájával, az egyre érkező vendégekkel elérik a tízes számot, az akkori viselkedési szabályoknak, az asztali etikettnek, a családtagok egymással szembeni viselkedésének széles tablóját tárja elének. A gyermekeknek feltétlen engedelmességgel kellett viseltetniük a szülei iránt (a fiút többször szalasztják ezért, azért, és minden kérést zokszó nélkül teljesít), a szülők minden alkalmat kihasználnak arra, hogy gyermekeiket illő viselkedésre okítsák. Amikor az apa megjön a vendéggel, az anya így szól a fiához: „Menny elejekbe, vedd le a’ süveget, hajts meg magadat szépen”, a lánygyermekkel viszont kézmosó vizet és fehér kendőt tétet ki nekik. (Évés előtt kezet kellett tehát mosniuk.) A nagybáty érdeklődik Péter, a fiú iskolai tanulmányairól, figyelmezteti a tanulás fontosságára, hasznosságára. Az atya büszkén újságolja, hogy Péter franciául tanul, amiért a nagybácsi megdicséri: „bezzeg azt jól tselekszi” (i. m. 104). A vacsora közbeni kedélyes beszélgetésből az is kiderül, hogy tulajdonképpen franciául társalognak: amikor Annát, a leánykát noszogatják, hogy kapcsolódjék be a beszélgetésbe, így válaszol: „Mit szollyac. Sokkal jobb hallgatni, hogy sem rosszul szollam,” En nem tudoc jól Francziaul szollani azért inkább hallgatok” (129–133). Persze ez csak álszerénység a részéről, mert jól beszél, sőt azt is megtudjuk, hogy nyelvórát is vett. A nagyjából négyórás, asztali áldással kezdődő vacsora bőséges (pástétom, béles, sült, sódar, retek, paszternák, nyúl, fogoly), közben sűrűn mondanak köszöntőt egymásra, fogy a ser, a bor. A férfiak mindenről beszélgetnek, így a háborúról, ugratják is egymást, a háziasszony tisztje szerint kínálgat. Mindeközben különféle szereplők, kisebb történetek szakítják meg a főeseményt, megfelelő nyelvi formát szolgáltatva a vendégmeghívásra, annak elfogadására, az új vendég marasztalására, kínálására stb. A jó hangulatú, kedélyes este 10 körül ér véget: a távozási szándék bejelentése után a vendégek marasztalása következik („Nincsen még illy későn”), majd kölcsönös jókívánságok után elválnak.

A könyvecske leghosszabb szcénája az ötödik, Közöséges Beszélgetés midőn a’ Szálláson vagyunk címet viselő. Az előző részben összetalálkozó, hűsvéti sokadalomra tartó Rupert és Simon lóháton érkeznek egy fogadóba. Ott a következő társalgásnak lehetünk tanúi a fogadós és köztük: „A Adgyon Isten jó szerencsét Gazda uram. / B Isten hozzott benneteket Uraim! / A Adsz-e szállást minékünk ez északára? / B Adok jó szível kegyelmednek. Hányan vagytok?” (i. m. 203). A szükséges információk után – „Adsz-e szállást minékünk az Északára? Vagyon-e jó istálló, Jó Szénád, jó Zabbod (abrakod) és jó szalmad? van-e sered jó borod... Vagyon-e valami ételed” stb. (i. h.) – a lovakkal kapcsolatos instrukciókat, a fogadóban való ismerkedés formuláit is megtalálhatta a tanuló.

A továbbiakban a rigolyásnak tűnő Rupert lefekvését követi végig a szerző: miután rosszullét miatt korábban nyugovóra tér, előbb szegény Johanna nevű szolgát egzecirozza (megmelegített a hálósüvegét, kendővel bekötötte a fejét, amikor szorosnak találja, kibontatja, dolgokat rakat vele innen oda): „Hozd ide a vánkösomat és takard be jól engem... vond egybe a fuhángot, és akasztald össze őket egy gombos tüvel” (i. m. 219). A szöveg minden lehetséges helyzetre felkészíti az utazót, köztük a szó szerint legszükségesebbre

is: „Hol a húgy fazék? hol az arnyek-szék” (i. m. 219) Az angyali türelmű Johanna pontos útbaigazítást ad, amit praktikus megjegyzéssel fűszerez: „Ha nem láthatod-is, de megérzed a’ Szagát” (i. m. 221). Innen aztán majdnem felnőtt műsorba illő fordulatot vesz a történet, a vendég ugyanis így fordul a lányhoz: „Én kedvesem, csokolly-meg egyszer, hogy annyival is jobban el aludgyam” (i. m. 221). Hogy ez mégsem így történik, az Johanna erényességének köszönhető: „héj nem vagy te beteg, ha még a’ csokról szollasz. En inkább meg hálnék, hogy sem mint egy férfiat az ő ágyában csokolnam, avagy másutt is” (i. m. 223). A hoppon maradt férfiú azért illedelmesen elköszön tőle („Köszönöm tenéked Szép Leányom”), sőt a másnapi távozásakor borraivalót neki.

A *Gazophylacium* jelentőségét összegezve elsőként azt kell hangsúlyoznom, hogy a könyvecske nem magyar konverzációk tanítására íródott, annál általánosabb célok megtestesülése: egymás nyelvére tanít európai népeket, cseheket, lengyeleket, hollandokat, franciákat, olaszokat, spanyolokat, angolokat, németeket, magyarokat. Mi ez, ha nem a többnyelvűség, egymás kulturális megértésének kölcsönösségen alapuló szép példája? A Széchényi Könyvtár-beli gyönyörű példányból, amely dr. Todoreshku Gyula és neje, Horváth Aranka könyvtárából került jelenlegi helyére, a Régi Nyomtatványok Tárába, az aláhúzások alapján a tíz nyelv közül legalább ötöt, a latint, a németet, a magyart, a hollandot és a franciát tanulmányozta a birtokosa. Azt viszont megelégedéssel vehetjük tudomásul, hogy a magyar kilenc másik európai nyelv társaságában kapott helyet, ami talán ellensúlyozza azt a veszteséget, hogy le kell mondanunk róla mint első magyar nyelvkönyvről. Művelődéstörténeti szempontból is értékkel bír: a belőle tanuló magyar ajkúak vagy hungarusok bepillantást nyerhettek egy nyitottabb, polgárabb életmódba, megismerkedhettek az új idők szabadabb eszméivel. A *Gazophylacium* szó szerint tárháza az akkori nyelvhasználattal összefüggő adatoknak: szereplőinek a legváltozatosabb élethelyzetekben kell megnyilvánulniuk, kérnek, elutasítanak, alkusznak, csodálatukat fejezik ki, meghívásokat fogadnak el, bókolnak, egymás szavába vágnak stb., következésképpen mind ez a munka, mind maga a műfaj megbecsülendő terepe lehetne az akkori nyelvhasználatbeli vizsgálatoknak.

Kulcsszók: beszélgetésgyűjtemény, nyelvtan, kulturális minta, nyelvhasználat, nyelvtanulás.

Hivatkozott irodalom

- MELICH JÁNOS 1912. *A két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SZABÓ DÉNES 1980. Betekintés a magyar nyelvkönyvek írásának történetébe. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv grammatikája*. Nyelvtudományi Értekezések 104. Akadémiai Kiadó, Budapest. 707–711.
- SZABÓ DÉNES 1991. A magyar nyelvkönyvek írásának kialakulása. In: KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 626–630.
- SZILI KATALIN 2014. Az „első magyar” beszélgetéskönyvről. Hajdanvolt egyetemességünk nyomában. *Hungarológiai Évkönyv* 15: 120–126. <http://epa.oszk.hu/02200/02287> (2016. 10. 31.)
- SZINNYEI JÓZSEF 1914. *Magyar írók élete és munkái* 14. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.

A heart-warming journey into the world of 17th-century conversations (On Kristóf Warmer's ten-language *Gazophylacium*)

The paper introduces Kristóf Warmer's ten-language *Gazophylacium* published in 1691 in Kassa (*Gazophylacium Decem Lingvarum Europaearum apertum*,...). Relying on a previous article of her own, the author situates this new type of language teaching books among collections of conversations having served foreign language teaching from the mid-sixteenth century and concludes that the book under review here must have been based on a similar French collection, hence – pace previous claims in the literature – it cannot be taken to be the first Hungarian language teaching book in the classical sense. The present paper focuses on its aspects that may be important for cultural-historical and historical-pragmatic investigations. The former type of studies may be interested as the book presents patterns of a different, freer, and more bourgeois way of life; and the latter because it gives us information on everyday language use and linguistic behaviour from a period from which few similar linguistic data are at our disposal.

Keywords: collection of conversations, grammar, cultural patterns, conversational turns, language teaching.

SZILI KATALIN

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Kétszáz éve született Szvorényi József (1816–1892)

SZVORÉNYI JÓZSEF (1816. július 5. – 1892. december 11.), ciszterci szerzetestanár, nyelvész, irodalomtörténész, pedagógiai és vallási író; a székesfehérvári, majd az egri ciszterci gimnázium tanára, később igazgatója; 1846-tól az MTA levelező, majd 1886-tól tiszteleti tagja volt. Számos emlékbeszédet, értekezést, költeményt publikált. Főbb művei: *Magyar ékes szókötés* (Buda, 1846), *Ékesszólástan* (Heckenast, Pest, 1851), *Magyar irodalmi szemelvények 1–2.* (1866), *A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése* (1869), *Fejlődési tünetmények a nyelvben, fő vonatkozással a nyelvújításra* (1877). – A lexikonok ezeket az adatokat közlik, ezeket a műveket hangsúlyozzák. A hangsúlyok időnként változnak. Az *Új idők lexikona* fő munkájának a *Gyakorlati tanácsok a házi és nyilvános nevelés körében* címűt tekinti (1890), s csak utal kitűnő tankönyveire. Megemlíti továbbá, hogy sajtó alá rendezte Szemere Pál munkáit. Tudjuk, hogy az egri születésű Vitkovics Mihály munkáit is kiadta.

1. 2015-ben megjelent egy monográfia Szvorényiről a Tudós tanárok – tanár tudósok sorozatban: Szvorényi József. A kísérő tanulmányt írta, a szövegeket válogatta és a bibliográfiát összeállította: SZECSKÓ KÁROLY (Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Pedagógiai Könyvtár és Múzeum). Szeretném felhívni a figyelmet a JÁKI LÁSZLÓ által szerkesztett és kitartó munkával létrehozott, értékes sorozatra, melyből eddig 48 kötet jelent meg; olyan kiválóságoknak állít emléket, mint Németh László, Öveges József, Gyertyánffy István,